

Egyetemi doktori (PhD) értekezés tézisei

**Indirekte Anaphern als Kohärenzerscheinungen mit  
besonderer Rücksicht auf die indirekten  
pronominalen Anaphern**

Haase Zsófia

Témavezető: Dr. Dobi Edit



DEBRECENI EGYETEM

Nyelvtudományok Doktori Iskola

Debrecen, 2015.

## 1 Az értekezés célkitűzése, a téma körülhatárolása

Jelen értekezés *tárgya* az indirekt anafora mint beszélt nyelvi jelenség a német nyelvben, különös tekintettel az indirekt névmási anaforákra. Az következőhöz hasonló ANAFORÁK –

(1) *EINE KATZE wollte einmal ihrer Herrin eine Freude machen. Sie fing eine Maus und legte sie ihr auf die Schwelle.*<sup>1</sup> [EGY MACSKA egyszer örömet akart szerezni gazdasszonyának. (Ő) FogottØ egy egeret és letette elé a küszöbre.] –

már a szövegnyelvészet önálló diszciplínává válása óta a kutatások fókuszában álltak. Az olyan nyelvi kifejezéseket a szövegben, amelyek korreferensek a vonatkozó kifejezésükkel, emellett nem- és számbeli, valamint értelmi (jelentésbeli) egyezést is mutatnak azzal (*sie* az (1) példában), és amelyek alapvetően a kontinuitást szolgálják egy szövegben (Schwarz (2000) terminológiájában a klasszikus direkt anaforák), már az első szövegorientált nyelvészeti munkák részletesen tárgyalták (vö. pl.. Harweg 1968; Isenberg 1971; Hartmann 1971). Az INDIREKT ANAFORÁK (amiket *kontiguitáson alapuló anaforáknak, asszociatív anaforáknak, illetve antecedens nélküli anaforáknak* is neveznek) – mint például a következő példában:

(2) *Ich ging mit DEM HUND SPAZIEREN. Die Leine zerriss nach fünf Minuten.*  
[Elmentem A KUTYÁVAL SÉTÁLNI. A póráz öt perc után elszakadt.] –

a modern nyelvészetben az érdeklődés homlokterébe kerültek (lásd Schwarz 2000; Hawkins 1978; Yule 1979; Erkü & Gundel 1987; Pause 1991; Vater 1996; Cornish 1996 és mások). Ezeket az anaforákat (mint a *die Leine* a (2) példában), amelyek nem korreferensek a vonatkozó kifejezésükkel („horgonnyal”), emellett nem mutatnak nem- és számbeli, valamint értelmi (jelentésbeli) egyezést sem azzal, szintén nem lehet egyszerűen a szövegben fellelhető kontinuitás jeleiként felfogni, habár kétség kívül szolgálják azt is. Az INDIREKT ANAFORIKUS SZEREPBEN FELLÉPŐ NÉVMÁSOKAT, mint például a következőt is, sokan vizsgálták (Postal 1969; Ward és mtsi. 1991 Schwarz 2000, Erkü & Gundel 1987; Sanford és mtsi. 1983; Yule 1982; Greene és mtsi. 1994):

(3) *Ich wäre wunschlos glücklich, wenn Sie nicht immer auf dem LEHRERPARKPLATZ PARKEN würden. Das nächste mal lasse ich ihn abschleppen.* (Példa a Beverly Hills 90210 c. szappanoperából, RTL, 95.8.31., in Consten, 2001, id. Cornish 2007: 23)  
[Határtalanul boldog lennék, ha nem PARKOLNA örökké a AZ OKTATÓK SZÁMÁRA FENNTARTOTT PARKOLÓHELYEN. Legközelebb elszállítatomØ (azt).]

---

<sup>1</sup> Az anaforákat következetesen **kövören** szedem a szövegben, míg a vonatkozó kifejezéseket NAGY BETŰKKEL jelölöm. Az (1) példában csak egy anafora és annak vonatkozó kifejezése lettek kiemelve.

Azonban arra a kérdésre, hogy **mely feltételek mellett lehet névmásokat indirekt anaforaként használni (alapkérdés=AK)**, nem született kielégítő válasz. Cornish és mtsi. (2005) megkísérelték tisztázni ezt a kérdést, illetve az AK egy specifikált verzióját. Két - francia, ill. angol nyelvi anyaggal végzett - kísérletükben a következő hipotézist tesztelték: (Nem-alanyi pozícióban lévő) Névmással implicit referensre történő visszautalás csak azzal a feltétellel lehetséges, ha az implicit referens *'nukláris'*, azaz nukleáris/centrális/központi eleme az adott diskurzusreprezentációnak (ami lexikális jelentése (predikátum-argumentum struktúra), ill. általános vagy kultúrspecifikus tudás alapján magyarázható) és nem *'periferikus'*, azaz prototipikus eszköze, vagy várt kísérőjelensége annak a cselekménynek, amit az állítmány megnevez. Az eredmények messzemenően igazolták a kutatócsoport feltételezéseit. Cornish és mtsi. (2005) feltevéseiből és eredményeiből kiindulva kísérletet tettem arra, hogy megvizsgáljam az indirekt névmási anaforák használatát, használatának lehetőségeit a német nyelvben. A következőképp gondolkodtam: Mivel Cornish és mtsi. (2005) második kísérletükben (angol nyelvi anyaggal) reprodukálni tudták első (francia nyelvi anyaggal végzett) kísérletük eredményeit, azt mondhatjuk, hogy a referens-centralitás (a referens súlypontosottsága) ténylegesen konceptuális és nem tisztán nyelvi természetű. Ebből az következik, hogy a kutatócsoport eredményeinek megismételhetőnek kellene lenniük, ha a feltevéseket egy másik nyelvi anyagon, vagy akár más módszerrel tesztelnénk. Feltéve, hogy a referens súlypontosottsága a németre is érvényes, lefolytattam egy kérdőíves felmérést német nyelvi anyaggal azzal a *céllal*, hogy a következő hipotézist teszteljem: **Egy névmás, amely nem alanyi pozícióban lép fel, sikeresen (*felicitously*) visszautalhat egy implicit referensre anélkül, hogy az anyanyelvi beszélők grammatikalitási ítéletei negatív eredményt hoznának – azonban csak azzal a feltétellel, hogy az implicit referens nukleáris és nem periferikus.** A munka egy további célja az volt, hogy a grammatikalitási ítéleteket mint tanulságos és informatív információforrásokat mutassa be a nyelvészeti felismerések terén.

A munka elméleti keretét a kognitívizmus, ill. Monika Schwarz (2000, 2008) által képviselt kognitív (szöveg)nyelvészet szolgáltatta, ami jelzi, hogy mindvégig ennek az elméletnek a fogalomapparátusát használtam. Az elméleti háttér megválasztása miatt is helyénvalónak tűnt, a legelső fejezetben a kognitívizmust tudománytörténetileg bemutatni. A dolgozat elején így összefoglalóan bemutatom a kognitív fordulatot a tudományokban, a nyelvészetben és különösképpen a szövegnyelvészetben az 1960-as évekkel kezdődően. Ezt követően megvizsgálom a szövegnyelvészet két alapfogalmát, a koherenciát és a kohéziót. A

munkának ez a szakasza azért tekinthető értelmesnek és szükségesnek, mert Schwarz (2000) szerint az indirekt anaforák szövegbeli relevanciája első sorban koherencia-teremtő és referencia-létrehozó szerepükben ragadható meg<sup>2</sup>, ami azt a kérdést is felvetheti, hogy az indirekt (névmási) anaforákat miért inkább a koherencia és nem a kohézió eszközeként vizsgáljuk. A második fejezet tehát ezt a kérdést boncolgatja, és megkísérli tisztázni azt. Hogy választ lehessen adni a kérdésre, történeti perspektívát választottam, amely lehetővé teszi a szóban forgó fogalmak egymáshoz való viszonyának tisztázását. Az ezt követő fejezetben az indirekt anaforák részletes leírására kerül sor Monika Schwarz (2000) monográfiája alapján. Az anaforák, az anaforikus konstrukció és a kognitív szempontú referencializálás és anaforaértelmezés tárgyalása után összefoglalóan bemutatom az indirekt anaforákat tekintettel azok státuszára mint szövegszintű referencijelenség, típusaira, definíciójára, illetve fogalmi tartalmára.

Az értekezés második nagy részében prezentálom elméleti és empirikus vizsgálódásaimat és azok eredményét. Első lépésben egyfelől a fent már említett AK megválaszolatlanságáért felelős okokat próbálom felderíteni, másfelől részletesen bemutatom Cornish és mtsi. (2005) munkáját, mivel az fontos felismerésmerésekhez vezetett az indirekt névmási anaforák használatát/használhatóságát illetően, ami által az alapkérdés/probléma egy specifikált változata is megoldottnak tűnik. Második lépésben részletesen bemutatom a fent már említett kérdőíves felmérést (*módszer*), amelyet online-kérdőívek segítségével német nyelvi anyaggal (dialógusok) végeztem. Az empirikus munka eredményeinek összefoglalására és megvitatására ezt követően kerül sor. A dolgozat lezárásaként következtetéseket vonok le, majd a kitekintésben felvetek a témával kapcsolatos nyitott kérdéseket és problematikus aspektusokat.

## **2 Az alkalmazott módszerek vázolója**

### **2.1 Elöljáróban**

A doktori disszertáció fő célja (Cornish és mtsi. (2005)) munkájából kiindulva a következő hipotézis ellenőrzése:

---

<sup>2</sup> Schwarz (2000: 158)

**Egy névmás, amely nem alanyi pozícióban lép fel, sikeresen (*feliculously*) visszautalhat egy implicit referensre anélkül, hogy az anyanyelvi beszélők grammatikalitási ítéletei negatív eredményt hoznának – azonban csak azzal a feltétellel, hogy az implicit referens nukleáris és nem periferikus.**

Részletesebben:

Ha a referens **nukleáris**, akkor nem várunk szignifikáns különbséget az anyanyelvi beszélők grammatikalitási ítéletei között explicit és implicit feltételek mellett. Ha a referens azonban **periferikus**, akkor azt várjuk, hogy a grammatikalitási ítéletek explicit feltételek mellett pozitívabbak lesznek, mint implicit feltételek mellett.

Ugyanígy, azt várjuk, hogy a grammatikalitási ítéletek nukleáris referensek esetén **implicit feltételek** mellett pozitívabbak lesznek, mint periferikus referensek esetén, míg explicit feltételek mellett nem várunk különbséget a grammatikalitási ítéleteket illetően.<sup>3</sup>

A hipotéziseket online-kérdőívek segítségével német nyelvi anyagon (dialógusok) teszteltem. Az alkalmazott módszerrel a grammatikalitási ítéleteket is mint tanulságos és informatív információforrásokat kívánom bemutatni a nyelvészeti felismerések terén.

## 2.2 A kérdőíves felmérés

A kérdőíves felmérés/a *Grammaticality Judgement Test* (GJT) nyelvi anyagát, Cornish és mtsi. (2005) munkájából kiindulva, két részből álló dialógusok adták.<sup>4</sup> Dialógusok, mivel a kutatások széles körben amellel érvelnek, hogy az indirekt anaforák inkább a beszélt és nem az írott nyelvben fordulnak elő.<sup>5</sup> A dialógus második turn-jében, tehát a célmegnyilatkozásban megjelent egy hangsúlytalan névmás nem alanyi pozícióban, amely egy olyan referensre vonatkozott, amelyet az első, azt megelőző megnyilatkozás hívott elő. Ennek a referensnek a státuszát két tényező manipulálta: Egyrészt képviselhette a referens a

---

<sup>3</sup> A „pozitív“ és „negatív“ jelzők a grammatikalitási ítéleteket tekintve a következőképpen értendők: Az anyanyelvi beszélők grammatikalitási ítéleteit egy négy-fokú skálán mérem, amelyen a 4 ‚tökéletes‘, a 3 ‚jót‘, a 2 ‚nehézkest‘ és az 1 ‚borzasztót‘ jelent. Ennek megfelelően azok az ítéletek, amelyeknek a 4-es és 3-as számok felelnek meg, pozitívnak tekinthetők, míg azok az ítéletek, amelyeknek a 2-es ill. 1-es számok felelnek meg, negatívnak.

<sup>4</sup> Professzor Francis Cornish kivételesen segítőkész és konstruktív hozzáállásának köszönhetően dolgozhattam azzal a nyelvi anyaggal, amit ők a kísérletükben használtak. Miután az angol nyelvű dialógusokat elektronikus formában megkaptam, lefordítottam azokat németre, ahol szükséges volt, néhány kisebb változtatással. (A német nyelvű anyag lektorálásáért Pawel Karnowskinak tartozom hálás köszönettel.) Ezen a ponton is szeretném megköszönni Professzor Cornish segítségét egész elektronikus levelezésünk alatt. Értékes kommentárjai nélkül ez a munka nem jöhetett volna létre.

<sup>5</sup> Lásd Gundel és mtsi. (2000); Yule (1979, 1982) in Cornish és mtsi. (2005: 368).

névmás által megcélzott diskurzus-reprezentáció egy központi, nukleáris konceptusát, vagy ugyanannak a reprezentációnak egy periférikus konceptusát. Ezt a továbbiakban mint a 'centralitás'-tényezőt említem. Másrészt az antecedens-referens a megelőző megnyilatkozásban vagy explicit vagy implicit formában jelentkezett. Ez mint az 'explicitás'-tényező jelent meg a továbbiakban.

Anyanyelvi beszélőket online-kérdőív formájában arra kértem, hogy olvassanak el dialógusokat. A feladatuk egyrészt az volt, hogy eldöntsék és (mint ahogy később leírom) jelöljék, hogy B megnyilatkozásai (a célmegnyilatkozások) számukra jól vagy rosszul hangzanak. Másrészt minden dialógus után találtak egy kijelentést az adott dialógus tartalmára vonatkozóan. Ezt a kijelentést el kellett olvasniuk és minden dialógus esetében el kellett dönteniük, hogy a kijelentés a dialógus tartalmára vonatkozóan IGAZ vagy HAMIS. A kérdőíves felmérés design-ja a következő logikát követte: Egy névmás értelmezése nehezebb, ha az egy olyan referensre vonatkozik, amelyet nem vezettek be explicit módon a diskurzusba (és nem is következtethető ki a horgonykifejezés és az indirekt referens nyelvi megnyilvánulása között fennálló morfológiai reláció alapján), és könnyebb, ha egy olyanra vonatkozik, amelyet explicit módon bevezettek. Azt várjuk, hogy azt a megnyilatkozást, amely tartalmazza azt a névmást, amely egy nem explicit módon bevezetett referensre vonatkozik, anyanyelvi beszélők (grammatikailag) (egy skálán) negatívabban ítélik meg, mint azt a megnyilatkozást, ahol a névmás explicit módon jelen van a megelőző megnyilatkozásban. Ezenkívül azt várjuk, hogy annál inkább ez a helyzet, ha a szóban forgó referens periférikus és nem centrális eleme az adott szituációnak.

### ***Módszer***

#### *Teszt személyek/alanyok*

24 teszt személy vett részt az online kérdőíves felmérésben, akik közül 21 személy a Münsteri Egyetem hallgatója volt, míg 3 résztvevő már dolgozott.<sup>6</sup> A nemek aránya kiegyenlített volt. Minden résztvevő 20 és 25 év közötti volt, és nem rendelkezett nyelvészeti előismeretekkel (vagy csak minimális mértékben). A kérdőíves felmérésben önként vettek részt.<sup>7</sup>

---

<sup>6</sup> A résztvevők minimális foglalkozásbeli heterogenitásának az az oka, hogy az egyetemi hallgatók körében kapacitáshiány volt tapasztalható, ami a kérdőív kitöltését illeti. Találni kellett tehát 3 további azonos korú résztvevőt a kérdőíves felmérés lefolytatásához.

<sup>7</sup> Ehelyütt is szeretnék köszönetet mondani Silvia Vogelsang-nak, aki a Münsteri Egyetem germanisztika szakos hallgatójaként segített önkéntes hallgatókat találni a felméréshez.

## *Design és anyagok*

24 szöveget (rövid dialógust) fordítottam le angolról németre (ahol szükséges volt, kisebb változtatásokkal), illetve ugyanennyi filler- (töltő) szöveget annak biztosítására, hogy a tesztalanyok nem fejlesszenek ki megértési stratégiákat. A dialógusok és az igaz-hamis kijelentések megalkotásánál ugyanazokat az elveket követtem, mint amelyeket Cornish és mtsi. (2005), (ld. Haase 2014).

Szintén Cornish és mtsi. (2005)-ből kiindulva négy listát hoztam létre a dialógusokból. Minden dialógus pontosan egyszer jelent meg mindegyik listában, és minden lista ugyanannyi számú dialógust tartalmazott minden feltételből. Ezáltal biztosítani lehetett, hogy egyik résztvevő sem látott egynél többször egy dialógust, és minden dialógus mindegyik listában más változatban (feltétel mellett) szerepelt. Minden filler- (töltő) szöveg szerepelt mindegyik listában. A szereplőknek a listán szereplő dialógusokat véletlenszerű sorrendben prezentáltam.

## *A felmérés lefolytatása*

Négy online-kérdőívet készítettem a *Google Docs* számítógépes program segítségével, amelyek mindegyike ugyanúgy épült fel: A résztvevők először egy instrukcióval szembesültek, amit olyan precízen és részletesen állítottam össze, amennyire lehetséges. Schütze (1996)<sup>8</sup> munkájából kiindulva az instrukciók megfogalmazásánál kihangsúlyoztam, hogy a 'nyelvtanilag helyes' és az 'elfogadható' mint fogalmak nem mindenki számára ugyanazt jelentik. Az instrukcióban tehát megindokoltam, hogy miért vagy éppen miért nem lehet egy mondatot/megnyilatkozást 'jó' vagy 'rossznak' tartani. Emellett arra is kitértem, hogy a döntési folyamatban (a megnyilatkozás helyességének a megítélésénél) minek nem kellene szerepet játszania. Ezenkívül példákat is hoztam, amelyek egyértelműen jók vagy rosszak, de a vizsgált jelenséghez nincs közük. Az olyan instrukciók, amelyeket precízen és részletesen fogalmaznak meg, segíthetnek abban, hogy a pragmatikai tényezők és a nyelvi normák minél kevésbé befolyásolják a válaszadók ítéleteit. Ha például a válaszadónak nyomtatékosan a tudomására hozzuk, hogy egy „jó” mondat egy olyan mondat, amelyet bizonyos körülmények között produkálni tudnának (pl. az utcán vagy egy formális kontextusban), akkor kevésbé valószínű, hogy egy mondatot, amely preskriptív szempontból nem helyes, „helytelenek” ítélnék meg.<sup>9</sup> Az adott kontextusban a 'jó' és 'rossz' mint fogalmak tisztázása után arról olvashattak a résztvevők, hogy mi is a feladatuk: 48 rövid dialógust fognak olvasni, és minden dialógus esetében jelölniük kell, hogy a B-vel jelzett

---

<sup>8</sup> Lásd Tremblay (2005: 139) és az instrukció szövegéhez Tremblay (2005: 166-167).

<sup>9</sup> Ld. Tremblay (2005: 139)

beszélő megnyilatkozása megítélésük szerint tökéletes (4), jó (3), nehézkes (2) vagy éppen borzalmas (1). Válaszuk jelölésére az ítéletnek megfelelő számra kellett kattintaniuk. A résztvevők ítéleteiket tehát egy 4-fokú skálán jelölhették, az instrukció részletesen elmagyarázta, hogy az egyes számoknak mi a jelentésük. A résztvevőknek lehetőségük volt a „nincs intuíció” (X) opciót is választani. Ez az opció azért került be a lehetséges válaszok közé, mert így meg lehetett akadályozni, hogy a résztvevők találgassanak. Ha a résztvevők találgatnak, amikor nincs intuíciójuk, akkor az a felismeréseket meghamisíthatja, az eredményeket pedig érvénytelenné teheti.<sup>10</sup> Egy további feladatuk a következő volt: Minden dialógus végén találtak a résztvevők egy kijelentést a dialógus tartalmára vonatkozóan. Ezt a kijelentést el kellett olvasniuk és minden dialógus esetében el kellett dönteniük, hogy a kijelentés (a dialógus tartalmát tekintve) IGAZ vagy HAMIS. Ezt a döntést azonban csak azután kell meghozniuk, miután B megnyilatkozását már megírták. Végezetül a résztvevők tudomására lett hozva, hogy mindenképpen szükséges, hogy az egyes dialógusok és állítások megítélésével a szükségesnél ne töltsenek több időt. Az idő korlátozásának több előnye is van: Egyrészt így az adott mondatokra adott első reakciókat valószínűleg kevésbé befolyásolják a grammatikán kívüli tényezők úgymint a pragmatikai megfontolások és a nyelvi normák. Másrészt az időbeli korlátozás megnehezíti a válaszadók számára, hogy kitalálják a kísérlet célját. Módszertani szempontból tehát az időbeli kontrol mindenképp helyénvaló.<sup>11</sup> Az instrukció végén a kérdőív kitöltéséhez szükséges idő is meg lett adva (kb. 20 perc), hogy a résztvevők tisztában legyenek azzal, hogy a feladat mennyi időt fog igénybe venni. Mind a négy kérdőív-változat esetében ugyanaz volt az instrukció.

Az instrukció után a résztvevőknek három háttérkérdést kellett kötelezően megválaszolniuk. A kérdések életkorukra, nemükre és foglalkozásukra (egyetemi szakukra) vonatkoztak. Ezután következett a 48 rövid dialógus illetve kijelentés, amelyek közül 24 filler- (töltő) szöveg volt, míg a többi 24 egyike volt a fent leírt dialógusokból és kijelentésekből álló négy listának. A 24 filler- (töltő) szöveg, illetve a teszt-dialógusok és kijelentések minden változatban véletlenszerű sorrendben jelentek meg.<sup>12</sup> Minden dialógus után megjelent a fent leírt négy-fokú skála és minden kijelentés után az IGAZ és HAMIS opciók. A válaszadóknak az ítéletüknek megfelelő számra, illetve a kijelentések esetében az IGAZ vagy HAMIS gombokra kellett rákattintaniuk.

---

<sup>10</sup> Tremblay (2005: 144)

<sup>11</sup> Tremblay (2005: 140)

<sup>12</sup> A véletlenszerűség a *random.org* internetes program segítségével lett létrehozva.

Az egyes kérdőív-változatokhoz a linkeket a résztvevők online kapták meg. Minden változatot hat válaszadó töltött ki, akik minden esetben három nő és három férfi voltak. A válaszokat a *Google Docs* program táblázatos formában regisztrálta. A táblázat segítségével az eredményeket összesíteni és statisztikailag elemezni lehetett.

### *Feltevések*

Cornish és mtsi. (2005) munkájából kiindulva azt vártam, hogy egy névmás, amely nem alanyi pozícióban lép fel, sikeresen (*felicetously*) visszautalhat egy implicit referensre anélkül, hogy az anyanyelvi beszélők grammatikalitási ítéletei negatív eredményt hoznának – azonban csak azzal a feltétellel, hogy az implicit referens *nukleáris* és nem *periferikus*. Más szóval, az anyanyelvi beszélők ítéletei azoknak a nyelvi példáknak az esetében, amelyekben nukleáris referensek jelennek meg, egy 4-fokú skálán a 4 (tökéletes) vagy 3 (jó) számoknak kellene megfelelniük, és ez mind explicit mind implicit esetben. Ezzel ellentétben, periferikus referenseknél implicit esetben a grammatikalitási ítéleteknek negatív eredményt kellene hozniuk (2 (nehézkés) vagy 1 (borzalmas)), míg explicit esetben pozitívat (4 vagy 3). Egy rokon feltevés az lenne, hogy míg a centralitás-faktor nem eredményez különbséget akkor, ha a referenst explicit módon megemlítik, implicit esetben a nukleáris referenseknek pozitívabb ítéleteket kellene előhívniuk, mint a periferikusoknak.

**1. táblázat** Feltevések az anyanyelvi beszélők grammatikalitási ítéleteiről számokban kifejezve

	<b>explicit antecedens</b>	<b>implicit antecedens</b>
<b>nukleáris</b>	<b>3 v. 4</b>	<b>3 v. 4</b>
<b>periferikus</b>	<b>3 v. 4</b>	<b>1 v. 2</b>

## **3 Az eredmények tézisszerű felsorolása**

### **3.1 Eredmények és diszkusszió**

Elméleti vizsgálódásaim alapján azt a következtetést vontam le, hogy az AK – mely feltételek mellett használhatunk névmásokat indirekt anaforikus szerepben – megválaszolatlanágát két okkal lehet magyarázni: Egyrészt azzal, hogy az indirekt névmási anaforák használatát blokkoló ún. *anaforikus szigetek* (Postal 1969) fogalma a szakirodalomban folyamatosan újraértelmeződik (ld. Postal (1969), Ward és mtsi. (1991) és Schwarz (2000)). Másrészt azzal, hogy a különböző empirikus eredmények között

ellentmondások lépnek fel (Erkő & Gundel (1987) és Sanford és mtsi. (1983) (Sanford & Garrod (1981) alapján); Yule (1979, 1982) és Cornish és mtsi. (2005)). Végezetül azt mondhatjuk, hogy Cornish és mtsi. (2005) munkája volt az, ami a fent említett AK tisztázásához nagymértékben hozzájárult.

Az (Cornish és mtsi. (2005) alapján végzett) empirikus vizsgálat/kérdőíves felmérés statisztikailag kiértékelt eredményei a fent felállított hipotéziseket és feltevéseket visszaigazolták, noha gyengébben<sup>13</sup>, mint vártam. A hipotézisek megerősítése az itt olvasható felismerések ellenére következett be:

- Az itt alkalmazott módszer (kérdőíves felmérés) egy ún. off-line-teszt, amelyben a grammatika normatív szabályai a kognitív folyamatokat, amelyek egy on-line-teszt során megmutatkozhatnak, felülírhatják. Ez annál is inkább így lehet, mivel itt alapvetően egy beszélt nyelvi jelenségről van szó (indirekt névmási anaforák). Az eredmények azonban azt mutatják, hogy egy szigorú kutatási design megalkotásával és alkalmazásával az itt alkalmazott módszerrel is reprodukálhatók egy on-line-teszt (Cornish és mtsi. (2005) *reading-time* tesztje) eredményei. Jelen munka eredményei tehát konvergáló evidenciául szolgálhatnak a nukleáris illetve periferikus implicit referensek létezésére (ld. Cornish és mtsi. 2005).
- Mint ahogy fent részletesen leírtam, a kérdőíves felmérés nyelvi anyaga (Prof. Cornish segítőkész és konstruktív hozzáállásának köszönhetően) azoknak az angol nyelvű dialógusoknak a német nyelvű változata, amelyeket Cornish és mtsi. (2005) kísérleteiben használtak. Ezeknek a dialógusoknak az alapos tanulmányozása után feltételezhető, hogy egyes esetekben a kérdéses névmást deiktikusan is lehet értelmezni, feltéve, hogy a beszélők jelen vannak egy olyan szituációban, ahol a szándékolt referens szituatív módon is előhívható (pl. látható) és nem (csak) a szövegfelületen található meg.<sup>14</sup> A szóban forgó névmások deiktikus interpretációja a munka céljának szempontjából nem szerencsés, hiszen mint ahogy a dolgozatban leszögeztem, az indirekt anaforákat (az itt vizsgált jelenséget) a szövegreferencia más típusaitól (pl. a deiktikus kifejezésektől) el kell határolnunk. Ahogy azonban már említettem, a szóban forgó névmás a kérdéses esetekben nem feltétlenül értelmezendő deiktikusan, csupán fennáll a lehetősége ennek.

---

<sup>13</sup> A grammatikalitási ítéletek átlaga az egyes feltételek mellett a következő volt: n\*e – 2,91; n\*i – 2,65; p\*e – 2,76; p\*i – 2,04; mediánja pedig n\*e – 3; n\*i – 3; p\*e – 3; p\*i – 2.

<sup>14</sup> Köszönet illeti itt Prof. Reinhard Fiehler-t konstruktív megjegyzéséért.

Elképzelhető, hogy a deixis itt vázolt problémája tehető felelőssé azért, hogy felmérés eredményei a vártnál gyengébben igazolták vissza a feltevéseket és ennek megfelelően a hipotéziseket (ld. fentebb). Azonban nem csak ez állhat a háttérben: Egy másik tényező, amely befolyásolhatta az eredményeket, az az A-val jelölt beszélő megnyilatkozásában található potenciális antecedens (ami nem a szándékolt vonatkozó kifejezés) és a B-vel jelölt beszélő megnyilatkozásában található tárgyi pozícióban fellépő névmás nyelvtani nemének egyezése, kongruenciája. Lehetséges, hogy a tesztalanyokat grammatikalitási ítéletük meghozatalánál befolyásolta ez az egyezés.<sup>15</sup>

Úgy tűnik, hogy a centralitás és explicitás mint tényezőkön kívül még más tényező vagy tényezők is befolyásolhatják azt, hogy mikor léphetnek föl névmások indirekt anaforikus szerepben. Hogy ez így van-e, meg lehetne/kellene vizsgálni másutt, egy másik felmérés vagy kísérlet keretében, új, speciálisan a kutatás céljainak megfelelően szerkesztett dialógusokkal. Az itt használt dialógusok ezekre a célokra nem feltétlenül alkalmasak, hiszen mint ahogy már korábban is utaltam rá, a szóban forgó névmás deiktikus értelmezhetősége nem minden esetben egyértelmű, illetve a névmás és a potenciális antecedens nyelvtani nemének egyezése sem ugyanúgy jelentkezik minden esetben. Vannak esetek például, ahol a névmás nyelvtani neme nem egy explicit módon megjelenő potenciális antecedens nyelvtani nemével egyezik, hanem egy olyan antecedensével, amelynek derivátuma a dialógusban explicit módon megjelenik, lásd például *das Shampoo*, *schamponieren* és *es*, amelyek közül csak a *schamponieren* és az *es* szerepel explicit módon a dialógusban. Meglátásom szerint az eltérő eseteket nem szabad azonos módon kezelni. A szóban forgó kérdéseket egy másik munka keretében kellene megvizsgálni.

Az azonban, hogy az explicitás és centralitás, illetve ezeknek a tényezőknek az interakciója nagy jelentőséggel bír a névmások indirekt anaforikus szerepben való használatában/használhatóságában, Cornish és mtsi. (2005) munkája, és az itt leírt felmérés eredményei által is megerősítést nyert.

---

<sup>15</sup> A nyelvtani nem egyezésének problémájához lásd Sanford és mtsi. (1983) munkáját is.

### 3.2 Összefoglalás és kitekintés

A doktori értekezés eredményei által nyert felismerések tehát a következők:

- *Bizonyítást nyert, hogy az indirekt névmási anaforákat a németben is a koherencia (és nem a kohézió) elfogadott és gyakran használt nyelvi eszközeinek tekinthetjük.*
- *Megerősítést nyert Cornish és mtsi. (2005) azon felismerése, hogy az indirekt névmási anaforák használatát (a németben is) alapvetően a referens explicitása és centralitása határozza meg (még ha lehetséges is, hogy más tényezők is szerepet játszanak ebben (ld. a 3.1. fejezetet)), és ezáltal a jelenség konceptuális és nem tisztán nyelvi természetűként értelmezhető.*
- *A kutatás bizonyítása annak, hogy a grammatikalitási ítéletek a nyelvészeti megismerés tanulságos és informatív forrásai lehetnek.*

Az indirekt névmási anaforák használatát meghatározó feltételek listája azonban még korántsem teljes. Az indirekt névmási anaforák használatával kapcsolatos tudás birtokában még számos, kutatásra érdemes aspektusát lehetne a témának megnevezni (nem tárgyi szerepben fellépő névmás, metaforikusan értelmezhető horgonykifejezés, csak hogy néhányat említsek).

Összefoglalóan megállapítható, hogy mindenképpen érdemes az *indirekt anaforikusságot* mint nyelvi jelenséget vizsgálni, hiszen az indirekt anaforák a szövegkoherencia létrehozásának és fenntartásának egyik leghatékonyabb és leghatásosabb eszközeinek tekinthetők. Ennek a magyarázatát abban találhatjuk meg, hogy az indirekt anaforáknak „[...] két szövegreferenciális funkciójuk van: új (korábban nem említett) szövegreferensek bevezetése, valamint a globális referenciális vonatkozás továbbvitele. Ily módon az indirekt anaforák a szöveg referencializálása során aktivációs és reaktivációs folyamatokat kapcsolnak össze egymással.”<sup>16</sup> Az indirekt anaforákat így ún. rematikus tematizálásokként (*rhematische Thematisierungen*) is felfoghatjuk, ugyanis az információ kibontakozása szempontjából ötvözik a kontinuitást és a progressziót a szövegekben.<sup>17</sup>

---

<sup>16</sup> Schwarz (2000: 49)

<sup>17</sup> Schwarz (2000: 91ff.)

## Hivatkozott szakirodalom

- CORNISH, F. 1996. 'Antecedentless' anaphors: deixis, anaphora, or what? Some evidence from English and French. In: *Journal of Linguistics* 32, 19-41.
- CORNISH, F. & GARNHAM, A. & COWLES, H. W. & FOSSARD, M. and ANDRÉ, V. 2005. Indirect anaphora in English and French: A cross-linguistic study of pronoun resolution. In: *Journal of Memory and Language* 52(3): 363-376.
- CORNISH, F. 2007. Indirect pronominal anaphora in English and French. Marginal rarity, or unmarked norm? Some psycholinguistic evidence. In: Schwarz-Friesel, M. & Consten, M. & Knees, M. (eds.) *Anaphors in Text. Cognitive, formal and applied approaches to anaphoric reference*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 21-36.
- CORNISH, F. 2011. 'Strict' anadeixis, discourse deixis and text structuring. In: *Language Sciences* 33: 753-767.
- CONSTEN, M. 2001. *Indirect Anaphora and Deixis in Texts: Domain-bound reference and coherence*. Poster presentation at the International Workshop on Reference, Utrecht/NL, 11th January 2001.
- ERKÜ, F. & GUNDEL, J. 1987. The pragmatics of indirect anaphors. In: Verschueren, J. & Bertuccelli-Papi, M. (eds.). *The Pragmatic Perspective. Selected papers from the 1985 International Pragmatics Conference*. Amsterdam: Benjamins, 533-545.
- GREENE, S. B. & GERRIG, R. & MCKOON, G. & RATCLIFF, R. 1994. Unheralded pronouns and management by common ground. In: *Journal of Memory and Language* 33, 511-526.
- GUNDEL, J. K. & HEDBERG, N. & ZACHARSKI, R. 2000. Statut cognitif et forme des anaphoriques indirects. [=Cognitive status and the form of referring expressions in discourse.] In: *Verbum* XXII(1), 79-102.
- HAASE, Zs. 2014. Indirekte pronominale Anaphern in Texten. In: *Argumentum*, 2014/10. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 695-716.
- HARTMANN, P. 1971. Texte als linguistisches Objekt. In: Stempel, W-D. (Hrsg.): *Beiträge zur Textlinguistik*. München: Wilhelm Fink Verlag, 9-29.
- HARWEG, R. 1968. *Pronomina und Textkonstitution*. München: Wilhelm Fink Verlag.
- HAWKINS, J. 1978. *Definiteness and Indefiniteness: A Study in Reference and Grammaticality Prediction*. London: Groom Helm.
- ISENBERG, H. 1971. Überlegungen zur Texttheorie. In: Ihwe, J. (Hrsg.), 1971. *Literaturwissenschaft und Linguistik I*. Frankfurt: Athenäum, 155-172.
- PAUSE, P.E. 1991. Anaphern im Text. In: Stechow, A. v. & Wunderlich, D. (Hrsg.). *Semantik. Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung*. Berlin / New York: W. de Gruyter, 548-559.
- POSTAL, P. 1969. Anaphoric islands. In: *Chicago Linguistic Society* 5, 205-39.
- SANFORD, A.J. & GARROD, S.C. 1981. *Understanding written language*. Chichester: Wiley and Sons.
- SANFORD, A. J. & GARROD, S. & LUCAS, A., & HENDERSON, R. 1983. Pronouns without explicit antecedents. In: *Journal of Semantics* 2, 303-318.
- SCHÜTZE, C. T. 1996. *The empirical base of linguistics: Grammaticality judgments and linguistics methodology*. Chicago: The University of Chicago.
- SCHWARZ, M. 2000. *Indirekte Anaphern in Texten. Studien zur domänengebundenen Kohärenz und Referenz im Deutschen*. Tübingen: Niemeyer (=Linguistische Arbeiten 413).
- SCHWARZ, M. 2008. *Einführung in die Kognitive Linguistik*. 3. Auflage. Tübingen: Francke (=UTB 1636).
- TREMBLAY, A. 2005. Theoretical and methodological perspectives on the use of grammaticality judgment tasks in linguistic theory. In: *Second Language Studies* 24.1

- 2005, 129-167. <http://www.hawaii.edu/sls/sls/wp-content/uploads/2011/06/Tremblay.pdf>  
[13.05.2014]
- VATER, H. 1996. *Einführung in die Textlinguistik*. München: Fink (=UTB 1660)
- WARD, G. & SPROAT, R. & MCKOON, G. 1991. A pragmatic analysis of so called anaphoric islands. In: *Language* 67(3), 439–474.  
<http://www.ling.northwestern.edu/~ward/Language91.pdf> [2012.01.10.]
- YULE, G. 1979. Pragmatically controlled anaphora. In: *Lingua* 49, 127-135.
- YULE, G. 1982. Interpreting anaphora without identifying reference. In: *Journal of Semantics*, 1(4), 315-322.



Nyilvántartási szám: DEENK/122/2015.PL  
Tárgy: PhD Publikációs Lista

Jelölt: Haase Zsófia  
Neptun kód: J1EREU  
Doktori Iskola: Nyelvtudományok Doktori Iskola  
MTMT azonosító: 10036469

### A PhD értekezés alapjául szolgáló közlemények

#### Magyar nyelvű könyvrészlet(ek) (2)

1. **Haase Z.:** A névmás mint indirekt anafora.

In: A szövegösszefüggés elméleti és gyakorlati megközelítési módjai : diszkusszió. Szerk.:  
Dobi Edit, Debreceni Egyetemi K., Debrecen, 116-138, 2012. ISBN: 9789633182697

2. Csatár P., **Haase Z.:** Koherencia és kohézió: Reflexiók e két fogalom értelmezésére a német nyelvű szakirodalom alapján.

In: A szövegösszefüggés elméleti és gyakorlati megközelítési módjai : poliglott terminológiai és fogalmi áttekintés : Petőfi S. János 80. születésnapjára. Szerk.: Dobi Edit, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 57-81, 2011. ISBN: 9789633181140

#### Idegen nyelvű tudományos közlemény(ek) hazai folyóiratban (1)

3. **Haase, Z.:** Indirekte pronominale Anaphern in Texten.

*Argumentum.* 10, 695-716, 2014. ISSN: 1787-3606.





---

További Közlemények

Magyar nyelvű könyvrészlet(ek) (2)

4. , Ford. **Haase Z.**: Törvénytervezet a preimplantációs diagnosztika szabályozására.  
In: Emberi méltóság és személyes autonómia. Michael Quante, Debreceni Egyetemi Kiadó,  
Debrecen, 277-287, 2012. ISBN: 9789633182772
5. , Ford. **Haase Z.**: Törvény az embrió védelmére: Embrióvédelmi törvény - EVT.  
In: Emberi méltóság és személyes autonómia. Michael Quante, Debreceni Egyetemi Kiadó,  
Debrecen, 258-263, 2012. ISBN: 9789633182772

Idegen nyelvű, hazai könyvrészlet(ek) (5)

6. **Haase, Z.**: Übungsteil: Der Text.  
In: Deutsch-ungarische kontrastive Grammatik. Hrsg.: Jiri Pilarsky, Debreceni Egyetemi  
Kiadó, Debrecen, 945-949, 2013. ISBN: 9789633183106ö
7. **Haase, Z.**: Übungsteil: Das Satzäquivalent.  
In: Deutsch-ungarische kontrastive Grammatik. Hrsg.: Jiri Pilarsky, Debreceni Egyetemi  
Kiadó, Debrecen, 1083-1085, 2013. ISBN: 9789633183106ö
8. **Haase, Z.**: Das Satzäquivalent.  
In: Deutsch-ungarische kontrastive Grammatik. Hrsg.: Jiri Pilarsky, Debreceni Egyetemi  
Kiadó, Debrecen, 804-813, 2013. ISBN: 9789633183106ö
9. **Haase, Z.**: Textsorten.  
In: Deutsch-ungarische kontrastive Grammatik. Hrsg.: Jiri Pilarsky, Debreceni Egyetemi  
Kiadó, Debrecen, 51-86. -, 2013. ISBN: 9789633183106ö
10. **Haase, Z.**: Textaufbau.  
In: Deutsch-ungarische kontrastive Grammatik. Hrsg.: Jiri Pilarsky, Debreceni Egyetemi  
Kiadó, Debrecen, 25-50, 2013. ISBN: 9789633183106ö



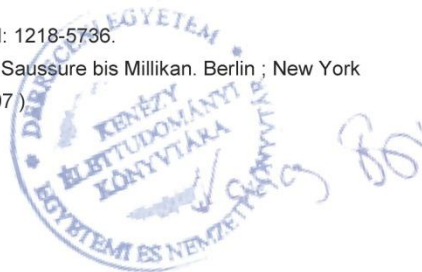


Idegen nyelvű közlemény(ek) hazai folyóiratban (1)

11. **Haase, Z.:** Textsorten aus kontrastiver Sicht: Ein Begleitartikel zum Projekt "Deutsch-ungarische kontrastive Grammatik" (dukg).  
*Argumentum*. 7, 59-73, 2011. ISSN: 1787-3606.

Nem tudományos folyóiratközlemények (5)

12. **Haase, Z.:** Maria Averintseva-Klisch: Textkohärenz. Heidelberg: Universitätsverlag Winter, 2013.  
(Kurze Einführungen in die germanistische Linguistik Band 14), 100 Seiten.  
*Spracht. German. Linguist.* 24.1, 112-122, 2014. ISSN: 1218-5736.  
( Ismertetett mű : Maria Averintseva-Klisch : Textkohärenz. Heidelberg : Universitätsverlag Winter, 2013, 100 p. ISBN: 382536156X )
13. **Haase, Z.:** Monika Schwarz: Einführung in die Kognitive Linguistik. 3., vollständig überarbeitete und erweiterte Auflage. Tübingen: Francke, 2008, 298 Seiten.  
*Spracht. German. Linguist.* 21 (2), 219-225, 2011. ISSN: 1218-5736.  
( Ismertetett mű : Monika Schwarz : Einführung in die Kognitive Linguistik. Tübingen : Francke, 2008, 298 p. )
14. **Haase, Z.:** Enikő Németh T. & Károly Bibok (eds.): The Role of Data at the Semantics-Pragmatics Interface Berlin & New York: Mouton de Gruyter, 2010, 426 pp..  
*Argumentum*. 7, 90-94, 2011. ISSN: 1787-3606.  
( Ismertetett mű : Enikő Németh T. & Károly Bibok (eds.) : The Role of Data at the Semantics-Pragmatics Interface. Berlin & New York : Mouton de Gruyter, 2010, 426 p. )
15. **Haase, Z.:** Rolf, Eckard: Sprachtheorien. Von Saussure bis Millikan. Berlin & New York: Walter de Gruyter, 2008, 269 Seiten.  
*Spracht. German. Linguist.* 19 (1), 77-83, 2009. ISSN: 1218-5736.  
( Ismertetett mű : Eckard Rolf : Sprachtheorien : Von Saussure bis Millikan. Berlin ; New York : Walter de Gruyter, 2008, 269. ISBN: 9783110205497 )





16. **Haase, Z.:** András Kertész, Csilla Rákosi: New Approaches to Linguistic Evidence: Pilot Studies = Neue Ansätze zu linguistischer Evidenz : Pilotstudien.  
*Argumentum.* 5, 39-43, 2009. ISSN: 1787-3606.  
( Ismertetett mű : András Kertész, Csilla Rákosi : New Approaches to Linguistic Evidence : Pilot Studies = Neue Ansätze zu linguistischer Evidenz : Pilotstudien. Frankfurt am Main [et al.] : Lang, 2008, 233 p. ISBN: 9783631565773 )

A DEENK a Jelölt által az iDEa Tudóstérbe feltöltött adatok bibliográfiai és tudománymetriai ellenőrzését a tudományos adatbázisok és a Journal Citation Reports Impact Factor lista alapján elvégezte.

Debrecen, 2015.06.05.

